

He Papa Ararau e Toroa ai ngā Taonga o te Motu

Kia hoki kōmuri ngā whakaaro ki te putanga o He Muka o mua atu i tēnei, i kōrerohia rā te mahi a te kōrero kua tuhia ki te reo Māori e noho whakapipi mai rā i Te Papa Tongarewa. Kia kite iho koutou kua raua mai tā rātou mātārere ki tēnei o ngā putanga. Ko te tūmanako ka kaha tātou ki te toro i ngā kōrero nei, me kore noa e haere tonu ai te tuhi ki te reo Māori.

Anei e whai ake nei te kōnae e pā ana ki te kākāpō hei pānui, hei whakangahau i a koutou, engari kaua e wareware kei Te Papa Tongarewa te mana tārua o ngā kōrero nei.

© Te Papa Tongarewa

Te Kākāpō (Strigops habroptilus)

Ahakoa huri koe ki hea i te ao nei, kāore e kitea he kākā nui ake i te kākāpō o Aotearoa. He kaha tonu ōna ngutu, ā, he pewa te āhua, pērā tonu i te katoa o ngā momo kākā. Engari ko te kanohi, he āhua rite ki tō te ruru - ko te 'kākā-ruru' tonu tētahi o ōna ingoa ki te reo Pākehā. Waihoki, ko te tikanga o tōna ingoa pūtaiao, arā, o te *Strigops habroptilus*, ko te 'kanohi-ruru whai hune'. Ko te tae o ngā hune, e rite ana ki te pūkahu, ā, he kōrangorango te āhua. Nā konei i pai ai te noho huna o te kākāpō i te ao, i te pō.

Kāore i mōhio ngā tohunga huaota o te ao Pākehā ki tēnei manu kia eke rawa ki te tau 1852. I taua tau ka tūpono atu ētahi tāngata o te kaupuke *Acheron* ki tētahi, engari nā ā rātou kūrī kē i whakamataku te kākāpō, me te aha, puta ohore mai ana i tōna rua, ā, koirā te kitenga tuatahitanga o te Pākehā i tēnei manu.

He manu haere takitahi te kākāpō, kāore e haere takitini pērā i te nuinga o ngā momo kākā. Ko tētahi atu āhuatanga ōna, ko tana rere-kore. Otirā, he āwhina tonu kei ōna parirau poto i a ia e oma ana, e piki ana rānei i tētahi mea. Tērā ka eke ki te 2.5 kirokaramu tōna taumaha, ā, he pōturi tana haere, ka mutu, he waewae mātotoru. He manu nguengue, engari he kaha tonu tōna kakara, ā, i te mea ko te mata tonu o Papatūānuku tana kāinga, he māmā noa iho ki te kūrī te whaiwhai haere i tōna kakara, waihoki, kāore he tahuringa ake mō te kākāpō. Arā anō ētahi o ōna tino hoariri, ko te ngeru, me te toriura.

He kaiota te manu nei. Ko ētahi o āna tino kai, ko ngā kākano, ngā rau, ngā tāta me ngā pakiaka o ētahi tipu. Ka kaikainga ngā mea kākao, me te ngongo i te pia o roto. Hei tango mai i ngā kākano i ngā pātiti, ka puritia ngā rau ki ngā waewae, me te whakamahi i ō rātou ngutu hei unu mai i ngā kākano.

Mō te wāhi ki te whakaputa uri, kāore te kākāpō e mahi poka noa. He mōhio ia he pai ake te tau humi hei whakapakeke uri, nō reira ka tatari kiā matomato rā anō te tupu o te kai, ā, hei reira tahuri ai ki te whakaipoipo. He mahi rerekē tonu tā ngā toa i tēnei wā. Ka taki whakamenomeno rātou me te **whakataetae tahi hei whakawai i ngā uha**. Mai i te marama o Hakihea ki te marama o Poutū-te-rangi, rangona ai ō rātou reo karanga i ngā uha, engari he rerekē te āhua o te tangi, me kī he momo nguru, ko te hāona kaupuke tōna rite. Ka roa tonu rātou e pēnei ana, me te mātaki a ngā uha i tā rātou mahi. Nā-wāi, nā wai, ka whiriwhiri tēnā me tēnā o ngā uha i tāna i pai ai, ā, he nui tonu ngā toa ka ngere.

Hanga kōwhanga ai ngā uha i ngā tumu rākau kua wharemoa, i raro rānei i te pātiti taranui, ā, e toru ngā hua ka whānau mai ki te nuinga. Kotahi marama te uha e awhi ana i ōna hua, kātahi ka pao mai ngā pipī. Ka āhua whitu marama ngā pipī e piri tahi ana ki tō rātou whāereere, ā, he mahi nui tonu te karo i te mate; he maha rātou ka riro hei kai mā te hoariri. Ko te whakatauki pea e hāngai ana ki te toa i tēnei wā, ko tēnei, 'Hoa piri ngahuru, taha kē raumati'. Arā, i noho tata mai i te wā i pai ki a ia, engari kia uaua nei, kei hea rā e ngaro ana? Heoi anō, me huri pea tēnei kōrero kia hāngai ake ki ngā kaupeka whakaputa uri o te kākā, arā 'Hoa piri raumati, taha kē takurua'.

Ka āhua 6-8 tau te kākāpō e tipu haere ana, ā, ki te waiho kia mate hirinaki, tērā pea ka eke ki te 30 tau, te 40 tau rānei te pakeke. Ko Aotearoa anake te kāinga tūturu o te kākāpō. I ngā rā o mua, nohoia ai ngā wāhi ngāherehere katoa o te motu e te kākāpō. Kei te mōhioia tēnei i te mea kua kitea ngā whaipara o tēnei manu i ngā ruapara Māori o mua, huri i te motu. Mahia anō ai e ngā Māori o neherā ngā hūruhuru o te kākāpō hei hanga kahu.

Nō te taenga mai o Tauīwi ki Aotearoa, hē maha tonu ngā kākāpō ka mate i ā rātou kūrī, ā, ka kainga anō hoki e te Pākehā. Arā anō ētahi i tukuna atu ki ngā whare taonga o konei me tāwāhi. I te wā i a Kuini Wikitōria, tukuna atu ai ētahi kākāpō e 80 nei ki tētahi whare taonga kotahi nei i Vienna.

I ngā tau o ngā 1890, i muri tonu i te taenga mai o ngā toriura ki Aotearoa, ka matemate haere ngā kākāpō. Nā wai, nā wai, ka āhua pai ake. Engari i ngā tau o ngā 1930 me ngā 1940, ka paheke anō. E whakapaetia ana nā te tere ngaro o ngā ngahere i tīmata anō ai te paheke o te kākāpō i tēnei wā. Ka ngaro atu tēnei waewae mātotoru i Te Ika a Māui, ā, i paku muri mai ka pērā anō i Te Waipounamu. Ko ngā mōrehu i kitea i Te Waipounamu, arā, i Piopiotahi, ka haria ake ki te Punanga Manu i Mount Bruce, engari ka mate mai ērā i te tahumaero. Kua kore i kitea he kākāpō i Te Ika me Te Waka a Māui i ngā tau o ngā 1990.

Mokori anō i rokohanga atu ētahi āhua kotahi rau nei i Rakiura i te tau 1977. Engari kāore i tino pai tā rātou noho